

Možnosť vzbury (Kolenič, Ivan: Morálne pohodlie. Agentúra SIGNUM s.r.o. 2013)

Milan Kendra

Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
milan.kendra@unipo.sk

Prózy, ktoré sa primárne sústreďujú na *poiésis* ako proces tvorby nových literárnych svetov prostredníctvom neobvyklých textotvorných postupov, zvyčajne prichádzajú o významový rozmer spočívajúci vo vzťahoch a orientácii témy na vonkajšiu látkovú skutočnosť. Okrem toho, že sémantická výstavba textu je tak ochudobnená o možnú noeticko-etickú konfrontáciu s existujúcim kultúrno-historickým, spoločenským, empirickým kontextom, tento kreatívny voluntarizmus môže byť tiež čitateľom predkladaný v podobe zrážky či polemiky s existujúcimi slovesnými umeleckými formami, teda ako nesúhlas so samotnou literárnou tradíciou. Próza I. Koleniča *Morálne pohodlie* (Agentúra SIGNUM s.r.o. 2013) predstavuje pokus destabilizovať kritériá určujúce racionálne a logické usporiadanie reality a umožňujúce jej konformné, ľahostajné poznávacie a empiricko-praktické zvládnutie. Zároveň sa aj spôsob formálno-obsahovej organizácie textu zámerne odohráva akoby mimo frekventovaného literárneho kódu, v protipohybe voči konvenciám „literárnosti“. Sprievodným rizikom Koleničovho písania je kolízia jazykovo-tematického plánu textu s elementárnymi komunikačno-estetickými predpokladmi – schopnosť a možnosť slovesným materiálom konštruovať fikčný svet s autonómnymi parametrami ešte neznamená jeho úspešné interpretačné zvládnutie čitateľom. Na to, aby sa fikčná realita stala esteticky príznakovou, sú potrebné zodpovedajúce textotvorné postupy, a práve proces tvarovania je v prípade tejto Koleničovej prózy problematický už v základných kontúrach.

Jej významové zameranie vyplýva z tematizovania možnosti, resp. túžby vykročiť za hranicu sveta organizovaného sestrou Alžbetou – postavou, ktorej autoritatívny hlas členom spoločnosti prežívajúcej v izolácii v osamelom kaštieli káže o „akejsi vševesmírnej disciplíne a morálke, ktorá nás všetkých mala preniesť do objatia Boha, k podstate všetkého jestvujúceho, k nesmrteľnej existencii dobra, ktorá (...) nastane po smrti.“ (s. 25) Bytosti podriadené jej morálnym príkazom (ich mená môžu byť v uhorskom historickom kontexte alúziou na postavy z obdobia protihabsburských povstaní – rytier Bocskay, František, Gabriel, manželia Bethlenovskí, sluha Tót, resp. odkazmi na (nielen) literárne múzy – Júlia, Silvia) však vnútorne túžia „naplniť vesmír svojou blaženosťou a harmóniou, ktorú poskytuje šialený, krásny zázrak života (...), súčasného reálneho života“ (s. 25). Preto hodnotovo-zmyslový rozmer textu I. Kolenič realizuje ako tvorivý akt nadobúdajúci opodstatnenie takmer výlučne v opozícii voči modelu sveta, ktorý je predkladaný ako logicky odôvodnený a racionálne kontrolovaný. Pokúša sa o tvarovanie textu z exteritoriálnej pozície, z hľadiska „mimo“ morálneho pohodlia identity individuálneho života s prítlačivým svetom plným organizujúcich a usmerňujúcich direktív. Koleničova próza má byť teda radikálne iná, produktívne a naplno využívajúca zónu nie-rozumného, polohu mimo všetkého normovaného, resp. normujúceho vnímanie, myslenie a vyjadrovanie.

Tento spôsob artikulácie textu podstatne určuje jeho tematické a jazykové vyznenie, výber a usporiadanie výrazového materiálu, ich asociačné možnosti. Tzv. skutočný, reálny svet Koleničovej prózy je mysliteľný len „s jeho snami, fantáziami a prirodzeným pôvabom“ (s. 25), tematický plán evokuje „prvopočiatok tvorenia s omylmi, ktoré sú nevyhnutné“ (s. 27) a nezriedka sa v ňom odohrávajú mystériá (premena Jozefa III. na anjelskú bytosť), najmä ak

človek „*neochvejnou vierou vo veci najčistejšie zrušil všetky neotrasiteľné zákony fyziky a demonštroval javy inak nerealizovateľné*“ (s. 31). Vo vzťahu k téme postupuje I. Kolenič redukovaním poznateľných a skúsenosťou prístupných kontextov, minimalizovaním priestorových a časových indícií, ktoré by mali integrujúcu funkciu. V prvých dvoch oddieloch knihy (*Porušený raj a Krvavo príbuzní*) sa osadenstvo kaštieľa postupne uvoľňuje spod tlaku teroru a diktatúry stelesnenej sestrou Alžbetou, ktorá sa vštepovaním kresťanských dogiem pokúša svojich zverencov nasmerovať na dráhu asketického odriekania, sebadisciplíny a hľadania duševného mieru. Emancipačný pohyb je nezastaviteľný najmä po objavení obrovskej železnej brány v ohrade kaštieľa, za ktorou „*sa do nedosiahnuteľnosti rozprestierajú zrúcaniny chrámov človeka*“ (s. 51). Túžbu po prekonaní hranice a dosiahnutí absolútneho a nemenného poznania, uvedomení si osobného Boha (aj s úzkosťami z rizík) zo všetkých postáv najdôslednejšie formuluje Gabriel (záhradník) prostredníctvom princípu (utopickej) slobody a rozkoší lásky ako harmonického dobra, v predstave globálneho vyrovnania, veď „*bytosti všetkých sfér a vesmír sú jedno, sú jednota lásky a priamoúmernej súladnosti, čím sa zákonite pozastavuje plynutie času*“ (s. 61). Spoločenstvo odvracajúce sa od kresťanskej dogmy smeruje k životnému štýlu, istej odrode libertinizmu, ktorej idealizovaná verzia spočíva v splynutí, resp. v úplnom odovzdaní sa láske, dobru a prostote, v rehabilitácii materiálneho a telesného, prostredníctvom ktorého je opätovne možné prežívať entuziazmus a úžas z krásy a dokonalosti, harmónie a blaženosti. Revoltujúca komunita však dlho tento vysoký, duchovný, extatický senzuálny zážitok zo vzájomného zblížovania sa neudrží a orientácia na uspokojenie prirodzených žiadostí človeka sa prechýli k odkrývaniu pudovej podstaty, k samoúčelnému dosahovaniu slasti. Projekt, ktorý „*stvorí úplne nový svet, svet čistých bláznov, krásnych bláznov, žijúcich bez protikladov a bez dokladov totožnosti, svet lásky a blaženosti*“ (s. 64), sa v tejto časti knihy uzatvára exhibíciou telesnosti, nezáväznými hrami sebaukájania, sceneriou nymfomanských orgií, ktoré prebiehajú paralelne s plienením kaštieľa zo strany husitských vojsk. Piata kapitola (*Mráz času*), umiestnená už do tretieho oddielu knihy (*Sladké bezvládie*), predstavuje intermezzo, ktorým sa vo forme lyrickej reflexie odôvodňuje doterajšie textové dianie prostredníctvom konceptu zdvojenej existencie – tá živá (skutočná) sa dá lokalizovať v „*čase bez času*“ (s. 84), „*kdesi ďaleko za hmotami sfér a tém*“ (s. 84), a možno ju zachytiť v podobe blúznenia či fantastického sna. Naopak, náhradná, a teda falošná existencia je odsúdená na pobyt v plynutí, v ktorom „*klame reprezentatívnym zjavom*“ (s. 85). Koleničov fikčný svet valorizuje omamujúce predstavy, vízie, slastné halucinovanie v pozícii zdrojov tematického pohybu, ktorý sa tak naplno otvára „*narušeniam civilizačného času*“ (s. 60). Neprehliadnuteľným katalyzátorom toku a striedania obrazov je konopa indická, ktorej frekventované užívanie je v obľube väčšiny bytostí zaľudňujúcich textovú realitu. I. Kolenič v *Morálnom pohodlí* predvádza náhradu kontextu skutočnosti alternatívnym kontextom, avšak ide o videnie, resp. tvarovanie fikčného sveta s minimálnou (ak vôbec) prediktabilitou. Vzniká textové univerzum neustálej tranzitívnosti, ktorého kontúry sa konkretizujú len zdanlivo. Koordináty významovej, časovej a priestorovej výstavby prednostne odkazujú do pozície zastúpenej rozprávačom, fokalizátorom či lyrizujúcim subjektom, avšak recipient v tomto svete princípov podmienených stavom povzbudeného vedomia aktívneho konštruktéra je vysunutý do komunikačne sekundárnej pozície. Interpretáčne zvládnutie textových segmentov sa musí zaoberať bez kauzálnych, logických a časových súvislostí. Kto je teda zostavovateľom textu? Ak je to „*neskutočná bytosť bez veku a charakteru, nenarodená paródia*“ (s. 86), ako sa teda dorozumieť s niekým, koho „*skutočné telo z buniek a hlíst parazitovalo niekde mimo času a priestoru, poskakujúce ako halucinácia, ktorú nikdy nechytíš?*“ (s. 86). Redukovanú komunikačnú platnosť Koleničovho textu zapríčiňuje samotný postup jeho tvarovania – výsledkom sú „*všedné historiky o obrovských epochách bez diania a udalostí, ktoré sa práve tak, ako boli veľkolepé, vždy nanovo dobrovoľne zabúdajú v mráкотných počiatkoch.*“ (s. 86)

Kapitoly druhej polovice knihy predstavujú rozmanité fazety aplikovaného deformačného postupu, pokračuje produkcia textu zámerne sa vyhybajúca pohybu k poznávaciemu, interpretačnému a hodnotovému zjednoteniu. Na podklade epického pôdorysu sa však markantnejšie presadzujú lyrizačné tendencie, ktoré vytvárajú splývavý svet mimo stabilizovaného časopriestoru. Výsledkom je topos osady, ktorá „*sa menila podľa toho, ako som sa zapotácal*“ (s. 89), „*križovatky (sa) pohrávali s mojimi rozrušenými pocitmi...*“ (s. 90), plynúce dianie, frekventované rozdvajovanie udalostí, resp. tajomné recidívy výskytu sestry Alžbety. Siedma kapitola *História osady (Kniha Františkova...)* je zasa príkladom historizujúceho naratívu s relatívnym časovým horizontom, nasledujúca ukážkou zostavovania sémantických blokov textu, pri ktorom vládne kombinatorická (svoj)voľnosť, výber motívov prebieha bez kritéria ekvivalencie, udalosti „*sú pozliepané z potrhaných handričiek reality*“ (s. 122), situácie „*môžu byť pridelované ako zlomená čokoláda*“ (s. 123). Odstredivá sila Koleničovho rukopisu kulminuje v kapitole *Animálna lyrika*, ktorej substrátom je „*tvoriť demiurgicky z prapôvodných foriem obsah*“ (s. 125). Tematické anomálie, halucinácie a výstrednosti sú dôsledkom rozvíjania videnia dotovaného fantáziou, autosugesciou, konceptom „*polohy v spánku*“ (s. 139). V Koleničovej snovej realite postavy sublimujú – slečna Silvia do lyriky, Jozef III. opúšťa „*poslanie ľudskosti*“ (s. 139), uhol pohľadu nositeľa perspektívy splýva s horizontom Ininho nenarodeného plodu, resp. štylizuje sa do pozície syna krásnej Iny, a preto je kapitola koncipovaná ako sprítomňovanie minulého, spomienok na detstvo. Aj napriek chvíľkovému víťazstvu a znovuzrodeniu riše fantazmagórií, mágie a imaginácie, ktoré doznieva s príchodom jesene, bytosti nedokážu „*vnímať a konať v prospech absurdity*“ (s. 148) a zbaviť sa tak kliatby – strachu, samoty a nevyhnutnosti myslieť. Ani evanjelium sna a lásky hlásané Gabrielom, ani možnosť vzbury v podobe zamýšľaného projektu „*nevyčerpatelných farieb, lahodných iluminácií a skvostných lyrických obrázkov*“ (s. 164) ako radikálna alternatíva vyhnúť sa rozumovému princípu poznania nie sú konečným únikom zo sveta príčin a následkov, len jeho recidívou. Preto sa táto próza kompozične zakladá na cyklickom koncepte času na úkor času lineárneho či progresívneho, imituje cyklus vegetatívneho života. Koleničova komunita šialenstva (nespútaných sviatkov leta) realizovaná mimo racionality je v období pokročilej jesene inštitucionálne (sestra Alžbeta) exkomunikovaná a internovaná (sanatórium), aby jej tabuizovaná existencia s príchodom jari opäť ožila.

Koleničova próza narába so slovesným materiálom zvratným, inverzným, ne-logickým postupom. Absurdné ako poetologický princíp v nej tvorí istý parameter použitia jazykovo-tematických prostriedkov, a preto text umožňuje len minimálnu obsahovú štrukturáciu. V súvislosti s *Morálnym pohodlím* teda nie je opodstatnené, hoci to už časť literárnej kritiky urobila, pripomínať vytrženie surrealistického písania, resp. iného už zavedeného jazyka, nech by bol akokoľvek subverzívny – znamenalo by to podriadenie konvencii, tradícii, vede a zákonu, teda všetkému, mimo čoho má Koleničov text nekontrolovane plynúť. Rovnako je to aj so žánrovou špecifikáciou, hoci diametrálna odlišnosť doterajších pokusov klasifikovať túto prózu (napr. ako mini-epos, román, resp. prostredníctvom pôdorysu tragédie) signalizuje skôr zápas recenzentov s genologickou systematickou. O odmietnutí hraníc, resp. rozbití formálno-štruktúrnych konvencií svedčí napokon aj fakt, že v text frekventovane dochádza k zrážaniu sa lyrického, epického a dramatického princípu, ku kolíziám medzi rozprávaním, fokalizáciou, diskurzom atď. V prípade Koleničovej prózy možno zásadne namietať najmä voči tomu, že deformačná stratégia, namiesto toho, aby mohla byť čitateľom komplementárne rozvíjaná, bola umiestnená do priameho morfológického popredia textu. V tomto zmysle sa text otvára väčšmi vo vzťahu k produkčnej sfére než do zóny jeho recepčného dotvárania, generovanie textu je potenciálne vzrušujúcejšie vzhľadom na komentujúceho či lyrizujúceho odosielateľa. Významové súvislosti sotva prekračujú hodnotový horizont aktívneho

konštruktéra textu, z čoho vyplývajú jeho opakované pokusy udržať komunikačnú kontaktovosť s recipientom pomocou oslofovania a výziev.

Hoci sa prozaickej knihe *Morálne pohodlie* literárne ocenenia doteraz neušli (v užšej nominácii sa ocitla napr. v súvislosti s Cenou Jána Johanidesa 2014), práve s prihliadnutím na ňu sa I. Kolenič stal laureátom Ceny ministra kultúry za rok 2013 za výnimočný prínos v oblasti pôvodnej literatúry a prekladovej tvorby. Autorovi k oceneniu i okrúhlemu životnému jubileu blahoželáme, avšak *Morálne pohodlie* sa javí byť predbežne viac spoločenskou ako literárnou udalosťou. Vzhľadom na predvedený rozsah deformačného tvarovania textu sme ako čitatelia zvedaví, či sa prozaikovi v blízkej budúcnosti podarí napísať tú istú knihu.